UTSTILLING AV LEVENDE MENNESKER

En historie om samisk kultur og fremmede blikk

John Aage Gjestrum

I Rørosregionen kjenner vi ei sørsamisk befolkningsgruppe langt bakover i tid. Samene har da også sammen med andre i Rørosregionen deltatt i den lokale museums- virksomhet, – samene markerte seg her spesielt aktivt i tida fra like før 1950 og framover til ut på 1960-tallet. Min overraskelse var derfor stor då jeg fant Rørøssamer som midtpunkt i Londons museumsverden allerede for mer enn 190 år siden – før vi hadde museer i Norge i det hele tatt. Og det var ikke bare deres særpregede kultur i form av gjenstander og miljø som ble utstilt – nei en hel samefamilie var også satt på utstilling. Hva var det som skjedde? Nysgjerrigheten bragte meg videre i å studere fenomenet med å sette levende mennesker på utstilling. Artikkelen handler om dette. Den sier også noe om datidas oppfatning av samene.

Temaet utstilling av levende mennesker kan følges langt tilbake, ikke minst møter vi det når erobrere skulle bevise sin erobring med å bringe hjem representanter for nye undersåtter. Fra renessansen av ble også datidas museumsformer, de kongelige kuriositets- og kunstkamre, fylt med gjenstander fra hele den kjente verden. Disse samlingene var uttrykk for datidas kunnskap og rasjonalitet. Men de ble til ikke minst også som uttrykk for herskerens makt og herrevelde.

Godt kjent er historien om de ekspedisjoner kong Christian IV sendte til Grønland 1605–1606, der han tok til fange 5 eskimoer

med deres kajaker. I alt 9 eskimoer ble ført levende till København, beskrevet av datidas vitenskapsmenn og vist fram til folks forlystelse. I denne skrekkelige fortellingen vet vi at alle 9 døde nokså snart: Noen, sies det, av hjemlengsel, én da han forsøkte å nå tilbake til Grønland med kajakken sin, én under perlefiske og den siste ”af gremmelse”.

Forsøket ble senere gjentatt i 1654 da fire grønlandere, en mann og tre kvinner, ble tatt til fange i Godthåb-fjorden. De er i ettertid mest kjent fra maleriet av dem, som etter påskriften er malt i Bergen. På reisa derfra til København døde mannen, mens de tre

kvinnene ble ført til kong Fredrik III og hans hoff. Tanken var at de så etter litt "opplysning" skulle sendes tilbake til Grønland. Desverre gikk det ikke flere skip til Grønland i kong Fredriks tid.¹ Få år etter Hans Egede kom til Grønland først på 1700-tallet, var Fredriksholms Kanal i 1724 åsted for det som i ettertid kalles "Det grønlandske Optog". Denne begivenheten regnes for den første "koloniutstilling" i Danmark.²

Fra slutten av 1700-tallet uttrykker kongehusets store prosjekt med Nordmandsdalen ved Fredensborg slott på Nord-Sjælland noe av den samme interessen. Der finner vi statuer av 3 samer blant statuene fra Norge og Færøyene.³ Samtidig kjenner vi til at samer med rein ble brakt til kongens hoff for å vise sine ferdigheter, i likhet med grønlenderne tidligere. I Sverige foregikk det samme i Stockholm.⁴ Vi kan imidlertid her ikke snakke om utstilling, men om korte opptredener for kongene og deres gjester.

"MR BULLOCK'S EXHIBITION OF LAPLANDERS"

En av de første virkelig store begivenheter som plasserte mennesket som utstillingsobjekt, skjedde i London i 1822–1823. Museums- og showmannen William Bullock hentet et antall rein og Rørossamefamilien Jens Thomasen Holm (ca. 1794–1834), kona Karen Christiansdatter og deres vesle sønn på 3–4 år til London. Bullock hadde blitt overbevist om at den hvite mosen en fant i høylandet i store deler av England, også i områdene nær London, kunne egne seg for reinsdyr. Samefamilien ble med for å passe reinen, Bullock hadde også nokså sikkert andre planer for dem.

William Bullock (ca. 1773–1849) var "ei

stor stjerne på det tidlige 1800-talls museums-scene, men er nærmest glemt idag", sier museumshistorikeren Edward P. Alexander.⁵ Bullock startet fra omkr. 1795 å bygge opp samlinger, og i april 1812 åpnet han sitt "London Museum of Natural History and Pantheon". Det store museums- og utstillingsbygget på Piccadilly kalte han Egyptian Temple. Det gikk snart under navnet Egyptian Hall, og var et viktig element i Londons aktivitets-tilbud inntil det ble revet i 1905. Her stilte Bullock ut alt tenkelig innenfor kunst, antikviteter og naturhistorie. En av Bullocks største suksesser var utstillingen av Napoleons store vogn, som han sammen med flere gjenstander ellers hadde kjøpt etter slaget ved Waterloo. Hans talent vises ikke minst i det at han greidde å oppspore Napoleons hollandske vognmann, Jean Hornn, som hadde overlevd slaget med "bare" en knust arm, og fikk han med på utstillingsåpningen samtidig som han publiserte hans fortelling fra tiden med keiseren. Over 80.000 besøkende så Napoleonsutstillingen i London, og på en etterfølgende turné i de store byene i England, Skottland och Irland i 1817–1818 har 800.000 sett den. Bullock skal på denne utstillingen ha gjort et solid overskudd på £ 26.000.⁶

Det var ingen tvil om at hans samiske prosjekt hadde samme intensjoner i både å nå et stort publikum og i å gi et godt økonomisk utbytte. Etter det vi skal tro kan Jens Thomasen ha vært ukjent med Bullocks egentlige planer da han ble med for å passe reinsdyrene. Vi vet Jens var opptatt av å undersøke om det var ulv i England, ettersom det ville være en fare for reinsdyrene. Og på Piccadilly var det neppe større ulvefare då enn nå.

I Egyptian Hall fikk Bullock kaptein Arthur de Capell Brooke, som hadde reist i

62 Nord-Norge i 1820, til å rettlede oppbyggingen av et stort vinterlandskap med høye fjelltopper og teltlignende kojer. På veggene var det utstilt forskjellige typiske samiske gjenstander: klær, snøskor, ski, reinshorn m.m.⁷

Bullock gjorde et stort PR-arbeid, bl.a. med trykking av en 36 siders katalog, og med store presentasjoner i ulike magasiner og aviser. Vi kjenner også fire illustrasjoner som ble publisert, og som tydelig forteller hvilken begivenhet utstillingen var. I artikkelen gjengir vi det av disse fire som kanskje gir mest informasjon om selve utstillingen, Thomas Rowlandsons trykk fra 1822.⁸

Samefamilien opptrådte i Egyptian Hall med åtte reinsdyr. Bullock hadde skaffet en oversetter så publikum kunne snakke med Jens og Karen, og stolte foreldre kunne la sine barn få sitte på reinsdyrene. Publikum var henrykt og utstillingen fikk 58.000 besøkende på de første seks uker. Dette var en kjempebegivenhet i London og *London Times* skrev:

Many a lady of rank and title might with great advantage take a lesson in manners from the unaffected and graceful self-possession of the Lapland female.⁹

Så langt var dette også en økonomisk suksess for Bullock som tjente £ 100 pr. dag. Men det skjedde ikke uten problemer. Allerede ved mottakelsen i England av de 12 reinsdyrene fikk de vanskeligheter, ettersom tollmyndigheten ikke hadde tariffen for rein i sine skjemmer. Dette gjorde at de ble holdt igjen i tollene, og 8 av dyrene døde allerede da. Seinere viste det seg at både klimaet og føret ikke passet reinen, så etter hvert døde alle. Bullock erstattet dem med wapti, amerikanske hjortedyr.

Utstillingen ser ut til å ha pågått i to deler; første del i januar-april 1822, deretter har samefamilien vært tilbake i Norge – kanskje for å skaffe flere reinsdyr. I oktober var de i

London igjen. I likhet med Napoleonutstillingen dro også denne på vandring til de andre større byene. Presset ble imidlertid for stort på de to unge samene, og det ble problemer bl.a. med alkohol. Tragisk var det også at den vesle gutten deres døde.¹⁰

Tilbake i Rørosfjellene fikk imidlertid Jens og Karen to nye gutter, Johan Christian i 1824 og Niels i 1827. I arkivene finner vi fra 1827 sogneprest Aschenbergs omtale av dem:

Jens Thomasen og Hustrue Karen har her ladet døbe for et Par Aar siden et Barn, have ellers i mange Aar opholdet sig ved Stavanger, senere i Engelland hos Hr. Balloch i London, der har viist ham, Kone og Dyr om for Penge i London, øvrige Engelland, Irland og Dublin. Da Rhens Dyrene døde, entledigedes de.¹¹

De hadde da virkelig også noe å fortelle på Rørosvidda fra si utenlandsreise. Men bare 40 år gammel døde Jens Thomasen i mai 1834 på ei reise til Strinda ved Trondheim. Hans opplevelser hadde likevel satt djupe spor, for mer enn 50 år etter (1889) ble han fortsatt blant samene husket som "Engelsk-Jens".¹²

CARL HAGENBECK OG "LAPPELEIR" – TURNÉENE

Dyrehandleren Carl Hagenbeck i Hamburg kom i en 50-årsperiode til å bli Europas fremste aktør i utstilling av mennesker. Han drev sin virksomhet rettet mot zoologiske hager, og i tråd med tidas ledende tankestrømninger var ikke spranget langt fra dyr til eksotiske folkeslag. Hagenbeck har selv beskrevet hvordan han kom igang med "folkeutstillingerne", som han kalte dem:

Det var i Aaret 1874, at jeg i et Brev meddelte min gamle Ven, Dyremaleren Heinrich Leutemann – jeg husker ikke mere af hvilken Grund –, at jeg skulle indføre en Renhjort paa 30 Stykker for at kunne forsyne

forskellige zoologiske Haver med disse Dyr. Kunstneren skrev saa til mig, at det sikkert vilde vække stor Interesse, hvis jeg vilde lade en Lappe-Familie følge med Rensdyrene, og saa naturligvis lade den medføre sine Telte, Vaaben, Slæder og hele sit Husudstyr. Hvad der foresvævede Kunstneren i hans Brev, var sikkert kun det maleriske, nordiske Billede, som han ikke formaaede at forestille sig i skarp Fuldkommenhed uden Mennesker og Dyr og om muligt en vinterlig Baggrund. Men i dette Forslag laa gemt den heldige Idé om Folkeudstillinger, der i de Aar hægtede sig sammen til en broget Kæde.¹³

I september 1874 fikk han så til Tyskland den første gruppa på 6 samer fra Karesuando i Sverige. De ble vist fram først i Hamburg, deretter i Berlin og Leipzig. Hagenbeck kalte arrangementet for "antropologisch-zoologische Ausstellung", og knyttet derved visningene til datidas vitenskapelige termer. Dette ble også fremhevet ved at han arrangerte utstillingene i zoologiske hager. Der det fantes vitenskapsmenn ser disse også ut til å ha stilt villig opp for å utføre sin "armchair"-antropologi knyttet til visningene. Deres deltakelse forsterket inntrykket av seriositet, og Hagenbeck kunne betone den viktige opplysningsverdien virksomheten hadde. Etter som virksomheten pågikk i mer enn 50 år, ble det også store fortjenester å dele mellom dyrehandleren og Europas mange zoologiske hager. Ja, ifølge Hagenbeck, så "bragte dyrehandelen i disse Aar store Tab, og det var ene og alene *Folkeudstillingerne*, som dekket Deficit'et".¹⁴ Hagenbeck gir også sin framstilling av samene han brakte på utstilling:

Gæsterne fra det høje Nord havde jo ikke Spor af Begreb om Forevisninger og hvad dertil hører, og der blev ikke givet nogen som helst "Forestilling". ... Skønne kunde man just ikke kalde vore Gæster. Deres Hudfarve er et smudsig Gult, deres runde Hoved er bevokset

med stride, sorte Haar, deres Øjne er lidt skraat stillede, Næsen lille og flad. Derimot er Benbygningen meget fin og zart, og mindre Hænder og Fødder end hos Lapperne har man kun Lejlighed til at beundre hos Eskimo-Skønheder. Det var en Fornøjelse at se, hvorledes de indfangede Rensdyrene ved Hjælp af en Kasteløkke, hvor behændigt de tumlede med Slæderne, og paa hvor hensigtsmæssig en Maade Opbygningen og Nedtagningen af Teltene gik for sig. Stor Interesse vakte hver Gang Renernes Malking, og den lille Lappekone gjorde ligefrem Furore, naar hun i sin Naivitet og uden at lade sig forstyrre af Publikums Tilstedeværelse gav sit Pattebarn Bryst. Vore Gæster var uforfalskede Naturmennesker, ... Lige fra den første Dag af var Publikum ligefrem entusiastmeret, hvad vel tildels maa tilskrives den absolute Nyhed ikke blot af denne Opvisning, men af saadane Fremstillinger i det hele.¹⁵

Hagenbecks suksess med samegruppa, det "første forsøg paa en antropologisk-zoologisk udstilling", som Hagenbeck sier, ga mersmak:

Isen var saa at sige brudt, og jeg var bleven overbevist om, at den Slags Fremstillinger vilde finde Anklang hos Publikum paa Grund af deres store instruktive Værdi. Jeg saa mig i Tankerne om efter andre Folkeslag, som det kunde være værd at udstille.¹⁶

Og han fant dem. I rekke og rad kom nå nubier, eskimoer, somaliere, kalmukker, indianere, singalesere og hottentotter.¹⁷ Ei gruppe patagoniere måtte imidlertid hjemsendes på grunn av hjemlengsel. Ei gruppe Labradorskimoer ble sjuke av en slags infeksjon og alle døde. Det skapte et midlertidig avbrudd i virksomheten.¹⁸

SAMEFAMILIER FRA RØROS OG HELE NORDEN

Gunnar Broberg har beskrevet mer enn 20 samegrupper på utstillingsreise i Europa. Allerede 1875–76 var neste gruppe på 8 samer

64 fra Malå i Sverige på farten. I 1878 hadde Hagenbeck skaffet seg en egen norsk agent, Adrian Jakobsen, som fikk med seg ei samegruppe på 10 personer fra Kautokeino. I London finner vi i 1886 ei gruppe på 7 samer fra Karasjok. Om lag på samme tid er ei gruppe Jämtlandssamer i England. Det gikk imidlertid ikke bedre for disse enn att agent Nilsson fra Skåne stakk av med kassa, og forlot same-
ne i London, der de så måtte livnære seg med bakerarbeid. Etter å ha fått hjelp av det svenske konsulatet, kom de seg hjem. Men ved konsulatet tvilte de på deres herkomst, og først etter at en av samene leste høyt fra en samisk bibel ble de trodd.¹⁹

I 1888 var 7 samer fra Undersåker i Jämtland i Berlin sammen med 8 rein og lapphundene "Carmen og Plum". De viste seg fram i Zoologischer Garten i 5 timer om dagen, og på en søndag trengte 7.000 mennesker seg fram for å se.

Flere Rørossamer deltok både ved verdensutstillingen i Paris i 1889 og i Chicago 1893. En av samefamiliene i Chicago var familien til den da svenske samens Daniel Mortenson. Han ble senere en av de mest markante lederskikkelser i samenes politiske og kulturelle kamp i Norge, bl.a. som utgiver og redaktør av den sørsamiske avisa "Waren Sardne" fra 1910.²⁰ Verdensutstillingen i Chicago rommet den til da største presentasjon av ulike etniske grupper, og universitetet i Chicago arrangerte en "Field school of anthropology" under utstillingen. Blant de som organiserte disse delene av utstillingene med "primitive" folkeslag finner vi også Franz Boas, som regnes som den egentlige grunnlegger av amerikansk kulturanthropologi. I Chicago møter vi i 1893 også Hagenbecks agent, nordmannen Adrian Jakobsen. Han driver storhandel med samiske kulturgjenstander til de etnografiske

museer som var under framvekst i de fleste europeiske land.²¹

Også i 1893 var rørossamer engasjert på "Europa-turné". Jon Mortenson og kona Louise var av de som var med i denne gruppa. På turen ble dattera Anna født i Hannover. En plakate fra denne turen er bevart på museet i Hamburg.²²

Turnéene i Europa fortsatte også etter århundreskiftet. Vi kjenner til ei stor gruppe samer fra nord-Finland som reiste i 1909, og i 1911 er et 50-tall samer fra Kiruna i Tyskland. Spesiell oppsikt vakte det i 1913 da ei gruppe norske samer ble forlatt av sin impresario i Budapests zoologiske hage, og under nokså vanskelige forhold måtte gå til "streik" før de fikk hjelp av den norske konsulen til å ordne opp.

Likevel virker det som de fleste gruppene på reise har greidd seg bra. For Rørossamene ser vi ihvertfall at også nye generasjoner deltar. I 1926 reiste sønnen til Daniel Mortenson, Mathias Mortenson, med kone og fire barn for Hagenbeck i ei gruppe hvor det også var med svenske samer i 37 tyske byer gjennom 8–9 måneder. Igjen var det Adrian Jakobsen som organiserte det hele, i likhet med en lignende tur i 1930.²³

I 1933 engasjerte en dansk sirkusdirektør to av Daniel Mortensons sønner på stor turné med "lappeleir" i Danmark, Sveits, Tyskland og Frankrike. "De fikk komme ut og se litt av verden, men de ble grundig lei av å bli glodd på nærmest som steinaldermennesker..." kan vi lese i beskrivelsene etterpå.²⁴

Vi kan også komme datidas oppfatning nærmere ved å lese fra markedsføringen for dette prosjektet i 1933. I ei annonse het det: "Der er langt fra Lappernes primitive Samfund til vort eget civiliserede", og i brosjyra som ble laget:

Mr Bullocks utställning av "lapplänningar". Tecknad och graverad av Thomas Rowlandson (1756-1827). Färgglagd etsning utgiven 8 februari 1822 av R. Ackermann, London. Bildyta 30x45,2 cm. Foto: Museiverket, Helsingfors.

Lappen har ikke noget imod at man interesseret studerer hans Ejendommeligheder, naar vi blot ikke glemmer, at han er vort Medmenneske – ganske vist med en mere primitiv Kultur end vor. Han sætter stor Pris paa Penge og fryder sig hjerteligt over enhver Opmærksomhed, hvormed den Fremmede honorerer hans smaa Villigheder – f.Eks. at lade sig fotografere. Og et Billede af en Lappe-Familie i Naturtilstand kan før vi ved det blive et Billede fra en Tid der svandt. Jernbaner, Biler og Telefon har bragt Kulturen op til Vildmarken, hvor Lappen før herskede uindskrænket, og den Tid er maaske ikke fjern, da Nordens sidste Nomade har gjort sin sidste Rejse.²⁵

"LAPPELEIRER" OG UTENLANDSTURISTER I NORGE

På slutten av 1800-tallet hadde utenlandsturismen for alvor nådd Norge. Den var imidlertid i sterk grad konsentrert til kystområdene med størst vekt på vestlandsfjordene. En viss Nordkapp-turisme var igang, noe som for omkring 100 år siden årlig betød at ca. 1.600 utlendinger kom dit med turistskip. Disse turistskipene anløp Tromsø, der det var mulig å komme opp til samene i Tromsdalen. En konkurrerende "lappeleir" var også anlagt i

66 Harstad, likeledes i Hammerfest, ”som syntes at deres Lappeleir var mere berettiget til at faa Besøg af Turisterne, da den var i Finmarken, Lappernes naturlige Hjem”.²⁶

Men størstedelen av turistene kom aldri så langt nord. De siste par tiår av 1800-tallet lå tallet på utenlandsturister i Norge årlig på ca. 15–20.000. Etter århundreskiftet fordoblet det seg.²⁷ I utlendingenes reisehåndbøker var samene beskrevet, men de færreste hadde mulighet til å finne dem.

I 1896 ble det derfor blant andre under medvirkning av Cook's reisebyrå stiftet et aksjeselskap i Bergen som skulle anlegge en ”Lappeleir for en lappefamilie med et par Telte, en Gamme og et Snes Rensdyr, samt en Pavillion, hvor Forfriskninger kunde serveres”.²⁸

Det var Ferdinand Bremer som fremmet ideen. Han drev skipsmeglerforretning i Levanger og Härnösand, med bigesjeft i å skaffe levende dyr til zoologiske hager og å engasjere samefamilier og reinsdyr til utstillinger i utlandet. I tillegg drev han også noe som reisefører for Cook's reisebyrå i Bergen. Bremer fortalte at han kjente ”en Lappefamilie paa Meraker bestaaende af 4 Personer, Mand og Kone med to Døtre, som havde været paa Chicagoudstillingen”.²⁹

Anlegget for utstillingen ble bygd opp etter planene i Bjørndalen på ei halvøy i Tindebakkvannet omkr. 4 km. fra Bergen. Bergenserne kunne komme dit med ferge til Laksevåg, fra turistskipene ble det satt opp hestevogner. Samefamilien kom fra Storlien, og fikk reinlav sendt med tog fra Røros til fôr for reinsdyrene. Men på tross av 8.000 besøkende i første driftsår 1897, dekket prosjektet ikke utgiftene. Det var derimot utsikter for at det skulle gå bedre i 1898, og kreditorne gikk med på et år til. For å spare penger

bestemte ledelsen seg nå for å hente mose til reinen på Hardangervidda og ikke fra Røros. Dett skulle vise seg å bli et alvorlig mistak. Det ble ikke nok fôr, og halvparten av reinen måtte slaktes, etter masse avisskriverier. ”Men Aktieselskapet var insolvent, og Spekulationen viste sig redningsløst forfeilet”, skrev Cook's Norgesrepresentant. Enden på det hele i 1898 var at investorene for å få igjen mest mulig av pengene sine, eksporterte hele ”Lappeleiren” til Nederland: ”Rensdyrene og Teltene samt Lappefamilien blev derfor afsendt med den hollandske Dampbaat ’Ingrid’ til Rotterdam”.³⁰

UTVIKLINGENS ”FRAMSKRITT”, VITENSKAP, UTSTILLINGER, MUSEER

I Bullocks store utstilling i London er framstillingen av de ”fremmede” flyttet ut av hofene og de privilegerte kretser og til en åpen offentlighet. På 1800-tallet plasserer institusjoner som museer, zoologiske hager og store utstillinger seg nettopp som viktige elementer i konstruksjonen av en ny borgerlig offentlighetskultur. Særlig tydelig er dette i gjennomføringen av de store verdensutstillinger, der den framvoksende industrikulturen fra midten av 1800-tallet er en drivende kraft.

England var lengst framme, også i det å ha behov for å legitimere og spre populariserende holdninger knyttet til sin imperialistiske ideologi. De første store utstillingene arrangeres derfor i London 1851 og 1862. Deretter tar Frankrike over med verdensutstillinger i Paris 1867, 1878 og 1889. USA markerer seg også med utstillingene i Philadelphia 1876 og Chicago 1893. Som vi allerede har vist, ble ”primitive” folkeslag framstilt ved alle disse utstillingene, som en kontrast til og bevis på

framskrittets suksess og den vestlige sivilisasjons ledende rolle.³¹

I 1859 kom Charles Darwins "On the Origin of Species". Sammen med naturvitenskapenes generelle store betydning i samfunnet, ga dette et tilsynelatende vitenskapelig grunnlag for å plassere samene og andre "primitive" folk som biologisk laverestående. Hagenbecks utstillingsvirksomhet i zoologiske hager forsterket dette bildet.

Professorer og andre vitenskapsmenn var alltid tilgjengelige for å fortelle om samenes og andre folkeslags nær forestående undergang, slik som professor i medisin Alexander Ecker ved Freiburguniversitetet, som i 1875 ved ei samegruppes besøk kaller de "eine Art Völkerruine, ein Überbleibsel", en rest av et stort folk som er trengt lengre og lengre mot nord, "und in eine wohl nicht allzuferne Zeit aufgehört haben wird zu existieren".³² Undergangen var nær forestående – og dette gjorde det enda mer nødvendig for publikum å passe på å få se dem. Ingen syntes å legge vekt på at argumentet ble brukt tiår etter tiår, og som vist foran, fortsatt i forbindelse med Rørossamene i 1933 – 50 år etter. Mange vil vel si at argumentasjonen etter denne tankegangen heller ikke stoppet opp da.

Den samme oppfatningen avspeiles i museenes forhold til samene, som ved opprettelsen i 1850-åra av Etnografisk Museum i Oslo. Museets samlinger ble til samtidig med at Britisk Museum etter 1851 skulle etablere etnografiske samlinger i "The People's Palace" i deler av Krystallpalasset fra verdensutstillingen samme år. Universitetet i Norge fikk da henvendelse om de ikke kunne skaffe samiske samlinger til London i bytte mot en samling etnografiske gjenstander fra Borneo og Sumatra. Tilbudet ble akseptert, og det ble samlet inn dobbelt sett samiske gjenstander,

slik at et nyetablert etnografisk museum i Norge også fikk ett samisk materiale i sin gjenstandsstamme. I 1857 var de etnografiske samlingen tilgjengelige for publikum. Samlingen omfattet da ca. 240 gjenstander, og dette året regnes som museets grunnleggingsår.³³ Etableringen av Etnografisk Museum illustrerer altså den tydelige sammenhengen mellom verdensutstillingene og museumsutviklingen gjennom andre halvdel av 1800-tallet.

I Sverige ble det ikke etablert noe eget etnografisk museum på denne tida, men de "primitive" folkeslag fikk sin plass i Naturhistoriska Riksmuseet. Og som Gunnar Broberg sier:

I en sådan inramning måste samnen mer uppfattas som naturföreteelse än som kulturvarelse, mer som asiat än som skandinav.³⁴

Professor Yngvar Nielsen (1843–1916) var leder for Etnografisk Museum 1877–1915. I forbindelse med 100-årsmarkeringen av Norges selvstendighet i 1914, ble det utgitt et praktverk i flere bind om land og folk. Her beskriver Yngvar Nielsen samene, eller med tidas språk "finnene", slik:

Racen har ikke hat let for at tilegne sig en høiere civilisation; den naar gjerne kun til et visst trin og stanser dermed, idet den i sit inderste føler en modsætning til denne kultur, som ikke kan overvindes.

Nielsen må imidlertid vedgå at det er samer som har blitt velutdannede som prester, forfattere og til og med som Isak Saba, stortingsrepresentant, men svaret på dette henter han fra sin skolelærdom om tysk grammatikk, "om ikke tvertimot de faa undtagelser nærmest kun skulde tjene til at bestyrke regelen".

"Finnen ligger ikke for de høiere ting", slår Nielsen fast, "Han har ingen musikalske in-

68 strumenter, og den såkaldte juoiging svarer kun ufuldkomment til andre folkeslags digtekunst”.

Nielsen peker på at samene ikke har gamle tradisjoner, og at det er deres naboer som gjennom ”videnskabelige undersøkelser” har belyst deres fortid, språk og situasjon i dag.

Deres syn gaar sjelden ut over øieblikkets behov, og de er lykkelige, naar de blot kan faa dette opfyldt. De synes heller ikke let at kunne bringes til at sætte sig høiere maal, og derfor maa dommen bli den, at de endnu ikke er naadd langt frem.³⁵

Denne ”dommen”, som museumsmannen Yngvar Nielsen feller over samene, er en opp treden fra museets side som virker svært fremmed for oss i dag. Men i samtida var den neppe det. Slike ”spøkelser i skapene” er derfor noe vi fort finner når vi studerer museene og hvordan deres samlinger er blitt til.

ETTERORD

Vi har i artikkelen møtt samene som levende utstillingsobjekter i forrige hundreår och langt inn i dette. En studie av samene i utstillinger og museer gjennom de siste 60 år ville fortelle ei noe annerledes historie. I 1949 ble det bestemt at de samiske samlingene i Oslo skulle overføres fra Etnografisk Museum til Norsk Folkemuseum. Samene fikk som norske borgere aksept for at deres kultur måtte utstilles sammen med norsk kultur fra andre deler av landet, og som det da ble uttrykt, ikke sammen med ”kulturformer fra negrer, indianerer og andre ’primitive’”.³⁶

Gradvis ble også troen på evolusjonismens og den avledede socialdarwinismens nødvendige utryddelse av samene og andre folkeslag, erstattet av større forståelse og respekt for urbefolkningenes rettigheter. Museenes og vi-

tenskapens roller er i mange tilfeller blitt endret. Blant annet vil en studie av de siste 60 års historie også fortelle om at det samiske samfunnet startet ein egen kulturformidling og museumsvirksomhet. Etter å ha sett utviklingen med egne samiske museer omkr. 1970, var heller ikke lederen av Etnografisk Museum lenger sikker på at overflyttingen av de samiske samlinger til Norsk Folkemuseum omkr. 1950 hadde vært så riktig. ”Hadde vi den gangen kunnet ane den utviklinga som har foregått mellom samene seinere, ville Etnografisk Museum kan hende ha disponert annleits”, sa museets leder Gutorm Gjessing.³⁷

Perspektivet på samekulturen og samenes plass i museumsbildet er i dag fullstendig annerledes enn det perspektivet på samtida en fant i de ”antropologisk-zoologiske” utstillingerens tid. I dag blir det også stadig tydeligere at historien om dette kanskje mer er historien om den vestlige sivilisasjonen, nemlig den moderne framskrittstenkningens vei mot sitt endedikt, enn det er historien om utstilte samer. Den vestlige sivilisasjon må altså nå flytte blikket mot det ”fremmede” fra de ”andre”, og rette det mot seg selv.

NOTER

• Artikkelen er blitt til takket være gode innspill fra Marc Maure, Inge Meldgaard og Anders Løøv. Den publicerades ursprungligen i ”dugnad”. Tidsskrift for etnologi 1995/1.

1. Dam-Mikkelsen/Lundbæk 1980:1–5.

2. Schou 1988:58.

3. Noss 1977:119–123.

4. Broberg 1981:28–29.

5. Alexander 1985:117.

6. Ibid: 125–126.

7. Kaptein Arthur de Capell Brooke hadde reist gjennom hele Norge og til Nordkapp i 1820.

- Om reisen se Helberg 1944. Helberg skriver (s. 34) at Bullock reiste til Røros 1822 og fikk samefamilien med til London. Dette samsvarer ikke med andre framstillinger som sier Bullock traf samene i Stavanger, se Altick 1978:273.
8. (Etter original utlånt ved Cappelens Antikvariat, Oslo.) Annat original vid omtrycket.
 9. Times, London 21. Januar 1822, sitert fra Altick 1978:274.
 10. Altick 1978:273–275, Broberg 1981:29, Alexander 1985:130–131. Både Broberg og Alexander bygger i vesentlig grad på Altick.
 11. Kvikne 1950:278.
 12. Lappekommisjonen av 1889 samlet ærklæringer om sørsamiske bruksretter. I vitnemålene er Jens Thomasen omtalt på sidene 19, 65 og 104 i kildeutgaven utarbeidet av Anders Løøv 1991.
 13. Hagenbeck 1911:47.
 14. Ibid: 53.
 15. Ibid: 48–49.
 16. Ibid: 50.
 17. Zippelius 1986:420.
 18. Broberg 1981:48.
 19. Ibid: 33.
 20. Kvikne 1950:292–295.
 21. Prislste bevart i Museum für Völkerkunde i Hamburg, Broberg 1981:58.
 22. Kvikne 1950:299.
 23. Ibid: 299–300, Broberg 1981:35–36.
 24. Kvikne 1950:298–299.
 25. Ibid: 291.
 26. Scarlett 1922:96.
 27. Ibid: 18.
 28. Ibid: 97.
 29. Ibid: 98.
 30. Ibid: 161–162.
 31. Ekström 1994:18–95.
 32. Ecker, Alexander: Lappland und die Lappländer. Vortrag. Freiburg 1878. Gjengitt her etter Broberg 1981:49.
 33. Nielsen 1907:6–14.

34. Broberg 1981:59. Det var først i 1935 at de samiske samlingene ble flyttet fra Naturhistoriska Riksmuseet til Nordiska Museet.
35. Nielsen 1914:113.
36. Gjessing 1973:142.
37. Ibid. Om samiske museer og samisk museumsarbeid, se bl.a. Museumsnytt's temanummer om samiske museer 1988 og Fjellheim 1991.

SUMMARY

This paper has grown out of the author's PhD dissertation in museology concerning the construction of the cultural heritage of Røros, a small mountain community in central Norway. The South-Sami people of that area have been involved in the museum's activities in this century, but when we look as far back as 1822–23 we see that a Sami family from Røros was the star attraction of a large museum exhibition in London. Using living human beings in exhibitions was to become an important feature of zoological gardens and the great world exhibitions of the late 19th and early 20th centuries. The German wild-animal dealer, Carl Hagenbeck, was a leading figure in this movement, featuring a group of Swedish Sami people in his first "antropologisch-zoologische Ausstellung" in 1874. Following this, Sami families were sent on tour throughout Europe virtually every summer. In Norway "Lapp tent camps" were also displayed for the special benefit of foreign tourists.

Hagenbeck's exhibitions helped to bring such shows of exotic peoples into the rapidly growing contemporary scientific milieu. In 1859 Charles Darwin had published his *On the Origin of Species*, and it was not uncommon for scientists to consider different groups of "primitive" peoples as being racially inferior. Exhibitions of human beings, such as the Sami and other "primitives", also helped to create and reinforce stereotypes which were founded on myth and misunderstandings. Moreover, the exhibitions served to underscore the supposed importance of promoting modern concepts of

progress, with the underlying assumption that Western civilization had to play a leading role in this.

The author concludes by showing how such presentations in world exhibitions, combined with the scientific views of the time, were instrumental in the establishment of ethnographic museums. During the last fifty years, Sami museum collections in Norway have changed location at the same pace as the changing status of the Sami themselves. From about 1970 onwards, we find the establishment of purely Sami museums.

The history of living beings in "anthropological zoological" exhibitions must be considered more as an aspect of the history of Western civilization and its modern concept of progress, than as a history of "primitive" peoples. In our time the focal point has changed from the observed object to the observer.

REFERERT LITTERATUR

- Alexander, Edward P. "William Bullock: Little-Remembered Museologist and Showman." *Curator* 28, 1985/2, s. 117–147.
- Altick, Richard D.: *The Shows of London*. Massachusetts og London 1978.
- Broberg, Gunnar: Lappkaravaner på villovägar. *Lychnos* 1981–82, s. 27–86.
- Dam-Mikkelsen, Bente og Lundbæk, Torben: *Etnografiske genstande i Det kongelige danske Kunstkammer 1650–1800*. København 1980.
- Ekström, Anders: *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Stockholm 1994.
- Fjellheim, Sverre: *Kulturell kompetanse og områdetilhørighet*. Snåsa 1991.
- Gjessing, Gutorm: *Norge i Sameland*. Oslo 1973.
- Hagenbeck, Carl: *Dyr og Mennesker*. København og Kristiania 1999.
- Helberg, Claus: *De første vandrere*. Oslo 1994.
- Kvikne, Olav: Samene og reindriften på Rørosvidda. I: *Rørosboka* bind 1, Røros (1941–) 1950, s. 270–300.
- Løøv, Anders (red.): Lappekommissjonen av 1889. Del 1. *DOVLETJE. Kildeskrifter til sørsamisk historie I*. Snåsa 1991.
- Museumsnytt*, temanummer om samiske museer 1988/4.
- Nielsen, Yngvar: Finnene. I: Brøgger, W.C. et al. (red.) *Norge 1814–1914*. Kristiania 1914, s. 112–119.
- Nielsen, Yngvar: *Universitetets Etnografiske Samlinger 1857–1907*. Christiania 1907.
- Noss, Aagot: *Statuene i Nordmandsdalen*. Oslo 1977.
- Rydell, Robert W.: *All the Worlds Fair*. Chicago og London 1984.
- Scarlett, Ferdinand: *Turistlandet Norge II*. Del, Kristiania 1922.
- Schou, Jesper: Etnografiske karavaner. *Stofskifte* 16 1987/88. s. 55–87.
- Zippelius, Adelhart: Der Mensch als lebendes Exponat. I: Jeggle et al. (red.): *Volkskultur in der Moderne*. Reinbek bei Hamburg 1986, s. 410–429.